

Taalstrijd en volksgezondheid

De Eerste Wereldoorlog als breekpunt in de Vlaamse artsenwereld

De Duitse inval in 1914 was het begin van een jarenlange bezetting. Omdat de oorlog op het slagveld was vastgelopen, vatte de agressor het plan op zich te voorzien van invloed voor de langere termijn in België. Als Berlijn op dat grondgebied bondgenoten kon creëren, zou dat een latere, militaire aftocht voor een deel compenseren. Die strategie moest uiteraard tot tweespalt onder de bevolking leiden, want die was in meerderheid hevig anti-Duits. Maar het lukte. De mensen, die bereid waren in te gaan op de Duitse toenaderingspolitiek noemden zich activisten.

Ook de beroepsgroep van de artsen werd door die tweespalt getroffen. Dat is opmerkelijk. Door hun sterke maatschappelijke positie, konden ze zich voor 1914 vrijwel geheel onttrekken aan het verzuilingsproces. In hun regionale gezelligheids- en vormingskringen waren alle collega's welkom en ze kenden principieel geen ideologische kleur. Ook de nationale 'fédération' van die plaatselijke kringen kon zijn politieke neutraliteit behouden. Vele artsen waren als individu politiek actief maar dat bracht de samenhang van de beroepsgroep niet in gevaar. Dat was uitzonderlijk in dit verzuilde land.

En toch zorgde de bezetting van 1914-1918 precies in deze ogenschijnlijk hechte beroepsgroep voor een diepe scheur. De impact van deze eerste Duitse bezetting op de artsenwereld is onderwerp van deze bijdrage.

De bezetter vond toegang tot een aantal geesten in Vlaanderen door een vooroorlogse bekommernis uit te buiten, namelijk de taalstrijd. Het was ook een ideaal breekijzer om binnen te dringen in de artsenwereld. Nogal wat geneesheren hadden zich voordien al in de Vlaamse beweging geëngageerd en sommigen zelfs vrij prominent. Hoe was de situatie op dat vlak binnen deze beroepsgroep geëvolueerd in de jaren voor 1914?

TAALSTRIJD EN VOLKSONTWIKKELING

Wie de archieven en publicaties afkomstig uit de artsenwereld onderzoekt, valt meteen de opmerkelijke vanzelfsprekendheid op waarmee de geneesheren zichzelf een leidende rol toekenden in de samenleving. Onder invloed van hun gewaar-

deerde vakkennis gingen ze in de loop van de negentiende eeuw een belangrijke niche bezetten binnen de maatschappelijke elite. Deze beroepsgroep werd door de bevolking bedeed met een dermate hoog prestige dat Karel Velle hen terecht “*de nieuwe biechtvaders*” kon noemen. Het sociale aanzien van de arts was zeer hoog.¹

Tegelijkertijd breidde de Belgische staat zijn overheidsapparaat en de wet- en regelgeving op het terrein van de volksgezondheid uit.² De overheid schakelde daarbij uiteraard de geneesheren in. De rol van de overheid nam dus toe. Het is daarom geen toeval dat, sinds het midden van de negentiende eeuw, de belangstelling voor de politiek in het geneesherenkorps toenam. De artsen zagen in dat ze er belang bij hadden het overheidsingrijpen zoveel mogelijk te sturen. Vooral de oprichting in 1863 van de *Fédération Médicale Belge*, later ook Belgische Geneeskundige Federatie genoemd, als koepel boven een aantal al eerder bestaande plaatselijke kringen, was een belangrijke stap vooruit.³ De overheid kreeg daardoor te maken met een beroepsgroep die in staat was op het nationale vlak op te treden als gesprekspartner en drukingsgroep.

In artsenkringen zag men immers in dat de overheid een krachtige hefboom was ter verzekering van inkomen en maatschappelijk aanzien. Velen vervulden ondertussen een functie – vaak deeltijds – waarvoor ze betaald werden met belastinggeld. Dat hield echter een zekere bedreiging in, namelijk het gevaar tot ambtenaren – en dus tot loutere uitvoerders van een beleid – gereduceerd te worden. Dat perspectief was des duivels. De artsen beseften dat ze, om dat gevaar af te wenden, er belang bij hadden om zich zo sterk mogelijk te profileren. Ze mikten op een versterking van wat politicologen noemen: de ‘technocratische besluitvorming’ in het politieke bedrijf. Daarbij spelen ‘experts’ een dominante rol; mensen die prat gaan op vakkennis en per definitie een ideologische overtuiging of politieke kleur ontkennen. Op die manier kunnen ze opwegen tegen vertegenwoordigers van de uitvoerende macht en tegen belangengroepen zoals mutualiteiten en vakbonden.⁴

Voor wie het lapidair wil formuleren: niet alleen de arts trad in toenemende mate in dienst van de overheid; de overheid werd ook dienstbaar aan de belangen van de arts. De opbouw van deze politieke invloed als technocratische

1. K. Velle, *De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in België*, Leuven, 1991.

2. K. Velle, De centrale gezondheidsadministratie in België vóór de oprichting van het eerste ministerie van Volksgezondheid (1849-1936), in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 21, 1990, nr. 1-2, p. 167; R. Schepers, *De opkomst van het medisch beroep in België. De evolutie van de wetgeving en de beroepsorganisaties in de negentiende eeuw*, Amsterdam-Atlanta, 1989.

3. K. Velle, *Het verenigingsleven van de Belgische geneesheer (19de en begin 20ste eeuw)*, een bijdrage tot de geschiedenis van het artsenberoep, in: *Annalen van de Belgische Vereniging voor de Geschiedenis van de Hospitalen en de Volksgezondheid 1988-1989*, Brussel, 1991, pp. 49-118.

4. Zie de analyse van dit besluitvormingstype in W. Dewachter, *Besluitvorming in Politiek België*, Leuven-Amersfoort, 1992, pp. 185-203.

drukkingsgroep vergde een afstandelijke houding tegenover de politieke partijen. Dat lukte. De artsen wisten zich als beroepsgroep buiten de toen dominante levensbeschouwelijke tegenstelling te houden. Ze slaagden er zelfs in om zich als professie los te maken van de aspiraties van de katholieke kerk. De klerikale invloed was daardoor verhoudingsgewijs gering, al waren vele artsen individueel – zeker op het platteland – oprecht gelovig.⁵

Artsen leefden en werkten evenwel in een bepaalde omgeving en vonden hun patiënten binnen een doorgaans beperkt geografisch en sociaal gebied. Daarbij pasten zij zich uiteraard tot op zekere hoogte aan aan de leefwereld van hun patiënten, bijvoorbeeld in het taalgebruik. Die integratie leidde tot een sterke identificatie met hun leefmilieu, niet het minst omdat hun omgeving hen vooruit duwde als natuurlijke leiders. Daardoor waren artsen zichtbaar aanwezig als mandatarissen in gemeente- en provincieraden en in het parlement. Toch belette die partijpolitieke profilering van individuen de samenwerking binnen de beroepsgroep niet. De corporatistische reflexen waren immers sterk. Noch de levensbeschouwelijke, noch de sociaaleconomische breuklijn kon de artsen in het België van voor 1914 ooit echt verdelen.

En toch! De sterke inbedding in hun sociale omgeving zorgde ervoor dat een aantal artsen zich engageerde in de Vlaamse beweging. De communautaire breuklijn kreeg dus een groter gewicht naarmate België de twintigste eeuw in gleeed. Toen in de zomer van 1909 het standbeeld van Albrecht Rodenbach in Roeselare werd onthuld, kon de Antwerpse arts Alfons Van de Perre in zijn toespraak tot de studenten zeggen dat hij blij was te mogen vaststellen “*dat er zoveel geneesheren aan de Vlaamse beweging deelnemen.*”⁶ Dat engagement was zo sterk dat deze artsen in staat waren tot het organiseren van Vlaamse Geneeskundige Congressen, die wetenschapsverspreiding in het Nederlands tot doel hadden. Sinds 1910 verscheen er ook een *Geneeskundig Tijdschrift voor België* in het Nederlands. De vernederlandsing van Vlaanderen zette zich dus ook door binnen de professionele cultuur van deze beroepsgroep.

De zeer sociaal bewogen Van de Perre was een van de drijvende krachten.⁷ Hij was uit Geel afkomstig waar hij raiffeisen- en pensioenkasen had opgericht. Na zijn verhuizing naar Antwerpen werd hij katholiek politicus en duivel-doet-al. Hij stichtte er de armenapotheek Clementine, hield geneeskundige voordrachten

5. K. Velle, De geneeskunde en de Rooms-katholieke Kerk (1830-1940): een moeilijke verhouding?, in: *Trajecta, Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden*, jg. 4, 1995, nr. 4, pp. 1-21.

6. *Ons Recht*, 29 augustus 1909.

7. Over Alfons Van de Perre verscheen de monografie T. Luykx, *Dr. A. Van de Perre en zijn tijd (1872-1925)*, Antwerpen, 1972.

Geneeskundig Tijdschrift

voor België.

De inschrijving kost per jaar: 5 frank voor België.
(3 frank voor Studenten.)
4 gulden voor Nederland.
Prijs per nummer: 25 centiem.

Het "Geneeskundig Tijdschrift voor België" verschijnt den 15^e en den laatsten van elke maand op minstens 16 bladzijden.

OPSTELRAAD:

- FL. BOONROY, Doctor in Natuurwetenschappen, Bestuurder der Nijverheidsschool te Antwerpen.
Dr A. CLAUS, Hoofdgeneesheer van het Krankzinnigengesticht te Mortsel (Antwerpen).
D^r FR. DAELS, Assistent aan de Hoogeschool te Gent.
D^r FR. DE BEULE, Heelmeester te Gent.
L. DOSFEL, Advocaat te Dendermonde.
Dr L. GOYENS, Geneesheer-opziener bij Antwerpen's Gemeentescholen.
A. J. HENDRIX, Apotheker, Lid van de bestendige Commissie tot Herziening van het Belgisch Artsenijboek.
Dr A. VAN DE PERRE, Heelmeester in Sint Henricus' Gesticht te Antwerpen.
Dr A. VAN DE VELDE-COOSEMANS, Geneesheer-Dienstoverste in Stuivenberg gasthuis te Antwerpen.

Secretarissen van den Opstelraad:

- Dr H. DECKX (in 't bijzonder gelast met al wat den Opstel raad betreft), Héreyestraat, 3, te Antwerpen. Telef. 4385.
Dr A. VAN DE BRIEL, Oogarts in Sint Elisabeth-gasthuis te Antwerpen (in 't bijzonder met het Beheer gelast), Rudolfstraat, 30, te Antwerpen.

Opstellen en mededeelingen moeten den opstelraad toekomen, ten laatste den 5^{en} en den 20^{en} van elke maand.

Boeken, waarvan één exemplaar aan den opstelraad toegezonden wordt, worden aangekondigd. Mits twee exemplaren, worden zij besproken.

over heel Vlaanderen, was medisch 'schoolopziener' in Borgerhout – ontving dus een deel van zijn inkomen via het overheidsbeleid – schreef een leerboek over ziekenverpleging, was voorzitter van de artsenkring Jan Palfijn... En daarnaast dus ook organisator van het Geneeskundig Congres in Antwerpen in 1910 en medestichter van het *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift*. Dit om ons te beperken tot de activiteiten die een band hadden met zijn beroep als arts.⁸

Dat gebeurde op een ogenblik dat de opleiding van de artsen aan de universiteiten zich nog volledig in het Frans voltrok. Al was ook hier een bres geslagen. Het flamingantische weekblad *Ons Volk Ontwaakt* zwaaide op 11 november 1911 de jonge docent Frans Daels en Jan Heymans, de vader van de latere Nobelprijswinnaar Corneel Heymans, lof toe omdat ze op vrijwillige basis ook 'Vlaamse' lessen gaven aan de medische faculteit van de Rijksuniversiteit in Gent. De roep om de universiteit te vernederlandsen werd trouwens hoe langer hoe sterker.

De beweging in de richting van het Nederlands als intellectuele voertaal voor de dokters was dus een aanpassing aan het publiek. Ze werd ondersteund door de taalwetgeving en gemotiveerd door de drang tot 'volksverheffing' om het met een woord uit die tijd te zeggen. Maar niet elke geneesheer vond die promotie van het Nederlands een goede zaak. Velen bleven volhouden dat het Frans, met zijn hoge maatschappelijke status, de enige valabele keuze was voor het intellectuele discours dat hoorde bij de beroepsuitoefening. Het was de vraag of dit zou leiden tot spanningen binnen de beroepsgroep.

De communautaire irritatie nam in de jaren net voor 1914 toe, omdat de Vlaamse en Waalse beweging radicaliseerden. De radicale flaminganten van het Algemeen Nederlands Verbond stelden in juni 1907 tevreden vast dat enkele geneesheren in Antwerpen Franstalige documenten van het ministerie van Landbouw oningevuld hadden teruggestuurd met daarop in grote letters "*In Vlaanderen Vlaams!*"⁹ En toch! Tot ernstige conflicten binnen de artsenorganisaties kwam het blijkbaar niet. Er zijn tenminste geen sporen van. Al was er wel eens wrijving en niet alleen binnenskamers. Enige minachting ten aanzien van het Nederlands was de francofonie immers niet vreemd, ook niet in de artsenwereld. Dat was bij tijd en wijle merkbaar en dat zette uiteraard kwaad bloed. Voordrachtgever en oogarts Reimond Speleers wierp op een nationaal congres van geneesheren in Brussel in 1910 zijn rumoerig wordende publiek voor de voeten dat de Vlaamse artsen uit hoffelijkheid Frans spraken en dat de collega's die geen Vlaams verstonden uit hoffelijkheid dan ook wel mochten luisteren naar de enkele geneesheren die

8. *Hooger Leven*, 9 maart 1912, een overzicht naar aanleiding van het feit dat Van de Perre voor het eerst kandidaat was op de Kamerlijst.

9. AMVC-Letterenhuis, dossier Algemeen Nederlandsch Verbond V 34505: Verslag bestuursvergaderingen van Tak Antwerpen, 7 en 21 juni 1907.

verkozen in het Vlaams te spreken.¹⁰ Het risico op wrijving bestond vooral in de steden waar Franstalige artsen en patiënten aanwezig waren met daarnaast Waalse drukkingsgroepen. Dat was het geval in alle grote Vlaamse steden.

Feit is dat het vooruitgang met de vernederlandsing van het verenigingsleven van de artsen op Vlaamse bodem. In 1907 zond de Katholieke Vlaamse Landsbond een brief naar de geneesheren van Oost-Vlaanderen om hen krachtig aan te sporen het Nederlands te gebruiken in hun beroepsleven. Zijn leden droegen bij tot de ver-vlaamsing van een aantal plattelandskringen, zoals die van de arrondissementen Sint-Niklaas, Dendermonde en Aalst in de jaren rond 1910. De Cercle médical du Pays de Waes besliste zich te vernederlandsen onder impuls van Alfred Elewaut, bedrijvig als huisarts in Haasdonk maar ook secretaris van de Katholieke Vlaamse Arrondissementsbond van het Waasland, een onderdeel van de landsbond. De flamingantische artsenkern van Antwerpen deed haar best in heel de provincie. Toen het geneeskundig korps van het arrondissement Turnhout verklaarde een Vlaamse, wettelijk erkende beroepsvereniging te willen oprichten, werd lof toegezwaid aan dr. Goyens, dr. d'Haenens en dr. Van de Vorst vanwege hun stimulerende rol. Leopold Goyens was een notoir flamingant, lid van de Vlaamse Natuur- en Geneeskundige Congressen en redactielid van het *Geneeskundig Tijdschrift van België*. Het was overigens geen toeval dat het katholieke weekblad *Hooger Leven* de andere dokterskringen opriep die voorbeelden te volgen. Het blad was immers een exponent van het radicale flamingantisme binnen de katholieke opinie. De Oud-hoogstudentenbonden en de Katholieke Vlaamse Landsbond waren drijvende krachten achter die vernederlandsing.¹¹

De bestaande kringen vernederlandsen en tegelijkertijd binnen de nationale 'Fédération' blijven, bleek mogelijk. De federatie was immers bereid deze evolutie te ondergaan. Ze kon moeilijk anders als plattelandskringen integraal beslisten te vernederlandsen. Anders zou ze hele arrondissementen verliezen en dus afbreuk doen aan haar sterke positie als gesprekspartner ten aanzien van de nationale overheid. Spijtig genoeg is van het archief van de Federatie van voor de Eerste Wereldoorlog vrijwel niets bewaard gebleven, zodat de weerslag van deze Vlaamse opmars niet in detail kan uitgeplozen worden.¹²

Anderzijds betekende dit wel dat de Vlaamsgezinden nog bereid moesten zijn een zekere tweetaligheid in Vlaanderen te aanvaarden, al manifesteerde het

10. Geciteerd in: *Onze Beweging*, 1ste deel, 2de reeks, Leuven, s.d., p. 191 (uitgegeven door *Hooger Leven*, *Algemeen Weekblad voor ontwikkelde Vlamingen*).

11. *Tijdingen uit het Katholiek Vlaamsch Secretariaat van den Katholieke Vlaamsche Landsbond*, nr. 2, januari 1913. Met daarin de belangrijkste fragmenten van het verslag op de tienjaar-viering van de Oudhoogstudentenbond van Oost-Vlaanderen. Zie ook het nummer van juni 1913, nr. 4. Berichtgeving in *Hooger Leven*, 22 oktober 1910 en 18 november 1911.

12. Dit archief wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Brussel.

Frans zich in de artsenkringen op dat ogenblik vooral nog in de grotere steden. Maar er waren al artsen die zelfs die toegeving niet meer wensten te doen. Zij opteerden voor een zich radicaal afkeren van de Belgische context en stelden de Vlaamse in de plaats daarvan. Speleers ging in die richting toen hij zijn confraters in 1911 opriep om toe te treden tot een Bond der Vlaamsche Geneesheren waar ieder werd toegelaten die een vak in verband met geneeskunde uitoefende en dit zonder levensbeschouwelijke vereisten. Voor het Frans was in die bond geen plaats; daarover liet hij geen twijfel bestaan. Hij lanceerde die oproep op het Tweede Kongres der Vlaamsche Staatsbedienden in Gent, niet voor confraters dus. Daar hield hij, als erelid van het congres, een pleidooi om *“uitsluitend stambelangen”* te verdedigen. Hij stelde dus een Vlaamse geografische context voor en wees de Belgische af. Hij wilde alle politieke actie van de artsen op de communautaire breuklijn concentreren. Het is geen toeval dat Speleers zich zeer inspande voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit.¹³

Speleers was een uitzondering. De meerderheid van de flamingantische artsen dreef de zaken niet op de spits. Maar het was een onmiskenbaar feit: de Vlaamse natiegevoelens werden krachtiger en vele artsen voelden zich daardoor aangesproken, gelet op hun deelname aan flamingantische agitatie. Dat verscheidene plattelandskringen bereid waren zich te vernederlandsen, duidt er bovendien op dat tal van huisartsen dit flamingantisme positief benaderden en dat vele anderen bereid waren zich neer te leggen bij die evolutie.

Er was dus wel degelijk een Vlaamse opmars bezig. Maar die werd plots doorkruist door de Eerste Wereldoorlog. De inval in augustus 1914 leidde tot een forse opwelling van Belgisch enthousiasme. Uit patriottisme werd de 'godsvrede' afgekondigd. De partijen beslisten samen te werken tot de agressor weer uit het land verdreven was. Niemand vermoedde op dat ogenblik dat de oorlog veel langer zou duren dan men durfde vooruitzien en dat de Duitsers bestaande tegenstellingen doelbewust zouden verscherpen om de patriottische eensgezindheid te ondergraven.

DE “FLAMENPOLITIK” VAN DE BEZETTER

Het draaide inderdaad uit op een jarenlange uitputtingsoorlog. Hij bracht het land aan de bedelstaf en zette de sociale samenhang onder zware druk. De Duitse bezetter mikte al snel op de bestaande communautaire breuklijn om zijn *Flamenpolitik* op te enten. Maar het bleek erg moeilijk de anti-Duitse eensgezindheid onder de Belgen te doorbreken. De idee 'België' was immers niet alleen in de

13. *Verhandelingen van het Tweede Kongres der Vlaamsche Staatsbedienden te Gent 't jaar 1911*, Gent, s.d., p. 46. Over Speleers verscheen de monografie J. Dedeurwaerder, *Professor Speleers. Een biografie*, Antwerpen-Gent, 2002. Daarin is mooi te volgen hoe deze arts zijn flamingantische agitatie binnen de beroepsgroep ontplooidde.

geesten sterk verankerd maar ook in de dagelijkse praktijk. Koning en regering vertoefden in het buitenland maar het Nationaal Hulp- en Voedingscomité – bekend als het 'Komiteit' – oefende veel macht uit. Het probeerde de bevolking in leven te houden door de voedselvoorziening en allerlei vormen van hulpverlening te organiseren. Het had geledingen tot in de stadswijken en de kleinste gemeenten en werkte nauw samen met de lokale autoriteiten en met de artsen. De traditionele elites en het politieke personeel van liberalen, socialisten en katholieken sloegen de handen in elkaar om het netwerk te besturen en te voeden met bedienden en vrijwilligers. Het resultaat was zo veelomvattend dat we het kunnen omschrijven als een patriottische 'zuil'. Binnen die zuil concentreerde zich haast elke vorm van hulpverlening. Dat was nodig want de economische terugval was schrikbarend. Dat legde ook een zware druk op de maatschappelijke elites die een afglijden naar de lagere sporten van de sociale ladder vreesden.

De oorlog schiep een sfeer van 'alles moet anders worden' maar niet iedereen keek daarvoor in dezelfde richting. De Vlaamsgezinden raakten al snel geïrriteerd, omdat ze vonden dat de Franstaligen van de oorlogsomstandigheden gebruikmaakten om hun taal weer op te dringen. Dr. Goyens protesteerde al heel vroeg en openlijk in het Antwerpse Vlaamsgezinde dagblad *Het Handelsblad* tegen het feit dat "juffertjes" uit de hogere stand dienst deden als verpleegster terwijl ze de taal van de soldaten niet eens verstonden. En dat terwijl Antwerpen vanaf het midden van augustus overspoeld werd door vele honderden gewonde militairen.¹⁴

Nadat de Duitse inval strandde aan de IJzer volgden troosteloze maanden onder een harde bezetting. De maanden werden jaren. Maar de irritaties waarvan we met Goyens een mooi voorbeeld hebben, verdwenen niet. Integendeel. Het feit dat de hogere standen overal in de geledingen van het Komiteit bestuursfuncties opnamen en in de hulpverlening stapten als vrijwilligers, droeg daar bijvoorbeeld al sterk toe bij. Het leek erop alsof het Frans het Nederlands weer in de hoek drong, taalwetten of niet. Katholieke flaminganten vonden daarnaast dat de oprukkende francofonie meteen ook de posities van de vrijzinnigheid versterkte.

Bovendien hadden de Duitsers de macht om van achter de coulissen een en ander te sturen. De door hun *Flamenpolitik* beoogde doelgroep – de Vlaamsgezinden – werd gelokt door de inwilliging van een aantal vooroorlogse eisen, zoals een belofte tot strikte naleving van de taalwetten en de vernederlandsing van de Gentse rijksuniversiteit in 1916.

De Duitse propaganda probeerde handig in te spelen op de vooroorlogse wrijvingspunten, en dus ook op wat bij vele artsen al eerder tot ongenoegen had geleid. Het taalprobleem uiteraard... Maar ook, op de achtergrond daarvan, de

14. A. Vrints, *Bezette stad. Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002, p. 35.

onderlinge afgunst! Al had de arts als dusdanig in de dorpen en kleine steden geen problemen wat zijn sociale aanzien betrof; als Vlaamse arts had hij die wel wanneer hij in contact kwam met de medische milieus in de grote stad. Daar woonden de specialisten en die hadden op professioneel vlak een overwicht op de huisartsen van het platteland. Die stadsartsen hadden het materieel vaak beter en ze leidden sociocultureel een interessanter leven dan op het platteland mogelijk was. Hun invloed binnen de beroepsgroep was nog altijd groter dan hun numerieke aandeel rechtvaardigde.

Hun omgangstaal was het Frans. Dat maakte het ook mogelijk dat artsen van Waalse afkomst emplooi vonden in de grote Vlaamse steden. In Gent droeg onder meer de universiteit en de francofone burgerij daartoe bij. Maar het verschijnsel deed zich ook voor in het relatief zeer Vlaamse Antwerpen. In 1908 al verklaarde de christendemocraat en flamingant Lode Sips dat *"in onze stad de vijand meer en meer in huis geslopen is"*. Hij zei dat op een vergadering van de afdeling van het Algemeen Nederlands Verbond. Hij kreeg bijval. Bestuurslid Alfons Van de Perre sloot daarbij aan met een tekenend voorbeeld; namelijk dat er door het vrijzinnige stadsbestuur al te veel Vlaamsonkundige geneesheren in de overheidsziekenhuizen werden benoemd.¹⁵ Het was niet moeilijk daar onder meer de figuur van de socialistische voorman Modest Terwagne in te herkennen. Hij was een Waals arts uit Dinant en benoemd door het antiklerikale stadsbestuur. Hij was niet het enige voorbeeld van het voortrekken van ingeweken Waalse artsen door de lokale politieke meerderheid. Aan liberale kant speelde de eveneens ingeweken Waal dr. Dieudonné Ciselet een vooraanstaande politieke rol. Hij zou er nooit in slagen Nederlands te leren, al zat hij gedurende vele jaren in de Antwerpse provincieraad. Dat alles zette kwaad bloed bij de flaminganten.

Deze ergernis vanwege het opdringen van de francofonie leefde verder tijdens de bezetting. De Duitse propaganda cultiveerde dit ongenoegen. We geven een voorbeeld uit de activistische pers. Het weekblad *De Eendracht* was bedoeld om de katholieke plattelandselite gunstig te stemmen tegenover het activisme. Het kwam bij vele Vlaamse dokters op tafel. In oktober 1916 klaagde het over de aanwezigheid in de verstedelijkte gebieden van Waalse artsen. In Brussel maar ook in Antwerpen waar, volgens het blad: *"de Waalse geneesheren zo talrijk zijn dat ze de hoge toon voeren in de Cercle médical en de gasthuizen, ja ook in de politieke lichamen."* Dat was ook zo in Gent, Leuven en zelfs in kleinere Vlaamse plaatsen, vond het weekblad. Voor een goed verstaander was de boodschap duidelijk. Dankzij het activisme kon dat Waalse opdringen definitief verholpen worden. En wie zou daar de vruchten

15. AMVC-Letterenhuis, dossier Algemeen Nederlandsch Verbond V 34505: Verslag algemene vergadering Tak Antwerpen, 3 april 1908.

van plukken? De Vlaamse 'volksverbonden' geneesheer. Want voor hem kwamen er dan plaatsen vrij.¹⁶

De flamingantische artsen waren van mening dat het taalgebruik van de geneesheer een criterium moest zijn om op Vlaams grondgebied een benoeming toe te wijzen. Zij wilden immers een groter deel van het geld dat de overheid veil had voor de volksgezondheid. Het ongenoegen daarover bestond al van voor de oorlog en het was zeker niet verdwenen na augustus 1914. Het kon dus door de activistisch-Duitse propaganda uitgebuit worden, zoals het citaat uit *De Eendracht* aantoonde. *De Flamenpolitik* bood uitzicht op een Vlaamse overheid en dus op een ingrijpende machtsverschuiving naar de Nederlandssprekenden toe. Degenen die de bezetter hierbij wilden helpen, zouden uiteraard op de eerste rij staan, wanneer de gezaghebbende en de meest lucratieve functies werden toegewezen. Dat perspectief was verleidelijk voor artsen en dat werd in de Duitse burelen waar de richtlijnen voor de propaganda werden uitgeschreven, terdege beseft. Vandaar dat de activistische propaganda zich meer dan eens uitdrukkelijk tot deze beroepsgroep richtte.

Maar het is ook duidelijk dat deze strategie onontkoombaar moest leiden tot het op de helling zetten van de solidariteit binnen het korps. Artsen die toetraden tot het activisme betekenden niet alleen een aanslag op de patriottische gevoelens van vele confraters. Ze waren op termijn ook een bedreiging voor de posities en het inkomen van de niet-activistische artsen op Vlaams grondgebied.

ACTIVISTISCHE ARTSEN

Het breekijzer daartoe was de vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit. Wie universiteit zegt, zegt immers ook medische faculteit. Met andere woorden: prestigieuze benoemingen tot docent en tot hoogleraar. Bovendien krijgen die mensen de opleiding van de nieuwe generaties artsen in handen en verwerven ze daardoor greep op de toekomst van het beroep. Het laat zich raden dat het voor de Duitsers niet moeilijk was enkele artsen in verleiding te brengen.

De universiteit was in de jaren net voor de oorlog één van de belangrijkste programmapunten van de Vlaamse beweging geweest. Het belang ervan voor de artsenwereld was uiteraard erg groot want een opleiding, volledig en uitsluitend in het Nederlands, betekende dat de vervlaamsing van de medische sector snel zou opschieten. De katholieke Leuvense universiteit kon dan immers niet anders dan volgen. Probleem was wel dat de geur van Duitse beïnvloeding merkbaar was en dat maakte vele potentiële aanhangers kopschuw. De verleiding was groot maar de afkeer voor de bezetter en zijn marionetten ook. Toch besliste een aantal artsen

16. *De Eendracht*, 15 oktober 1916. Dit weekblad was de gezaghebbende spreekbuis van een groep katholieke activistische intellectuelen.

om de vraag tot vernederlandsing, het zogenaamde *Hogeschoolmanifest* te ondertekenen. Onder de 106 ondertekenaars zien we de namen van wel 38 artsen. Een groot deel van hen zullen we verder in dit verhaal nog tegenkomen. Daarnaast tekenden ook elf apothekers en een paar veeartsen. De medische sector was dus verhoudingsgewijs zeer sterk aanwezig. Voor enkele artsen op de lijst was hun handtekening niets meer dan een opnieuw kenbaar maken van het principiële standpunt dat ze voorstander waren van een zo snel mogelijke vernederlandsing van de universiteit. Het lijkt weinig twijfel dat sommigen van hen erg schrokken van de talrijke en felle negatieve reacties die volgden. Die leken gerechtvaardigd te zijn want de opening van het academiejaar, einde 1916, ging inderdaad gepaard met opvallend veel Duits machtsvertoon. *Feldgraue* uniformen en pinhelmen waren alom aanwezig. De bezetter stak niet onder stoelen of banken dat de vernederlandsing zijn werk was. De krachtige afkeuring door vele confraters en door de publieke opinie weerhield deze artsen daarna van verdere stappen in het activisme.

Maar niet iedereen liet zich afschrikken. Voor ambitieuze enkelingen was het immers een kans om plaats te nemen in het academische korps. Vrijwel een hele faculteit geneeskunde werd gevuld met nieuwe benoemingen. Volgende artsen lieten zich verleiden om hoogleraar te worden: Reimond Speleers, H. Schoenfeld, Jozef De Keersmaecker, Arthur Claus, Emiel Van Bockstaele, Adriaan Martens, Karel Borms en Antoon Picard.¹⁷

Zij hadden daarmee voluit voor het activisme gekozen en werkten nadien druk mee aan het sturen en stuwen van de collaborerende beweging. Het Antwerpse activisme bestond al sinds begin 1915 onder impuls van de atheneumleraar August Borms. Het kreeg zachtjesaan wat meer omvang en op 2 april 1916 werd de zogenaamde Vlaamse Bond gesticht. Bij de stichting waren een dertigtal mensen betrokken. We merken in het bestuur de namen op van Arthur Claus en Jozef De Keersmaecker. Met hun beiden vervulden zij het voorzitterschap, hetgeen erop wijst dat ze toen al een belangrijke rol speelden en anderzijds dat de andere activistische tenoren hoopten dat het feit dat de voorzitters beiden geneesheer waren, enig vertrouwen zou wekken en dus volk zou aantrekken.¹⁸

De bij Gent betrokken artsen waren vrijwel allen reeds voor de oorlog bedrijvig in de Vlaamse beweging. Feit is dat deze mensen vastberaden van plan waren om de toekomst van Vlaanderen – en evenzeer die van henzelf – vorm te geven via het activisme.

17. Over de faculteit geneeskunde in Gent: D. Vanacker, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991, vooral pp. 138-139.

18. A. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging? Een schets van het Vlaamsch activisme*, Antwerpen, 1930, p. 204; A. Vrints, *Bezette stad [...]*, p. 93.

De volgende stap die de bezetter wilde zetten, was een vertegenwoordigend lichaam oprichten dat de activistische kernen in de diverse steden en streken kon overkoepelen. De voorbereidingen verliepen in een heel discrete sfeer. Begin 1917 werd een Raad van Vlaanderen in Brussel gesticht door enkele tientallen betrouwbare activisten. De namen van de leden werden geheim gehouden en alleen betrouwbare activisten waren erbij betrokken. Claus en De Keersmaecker behoorden beiden tot de organisatoren. De eerste belangrijke taak die de bezetter de raad opdroeg was het zenden van een delegatie naar Berlijn die daar – in naam van Vlaanderen – de steun moest vragen van de Duitse regering voor het Vlaamse autonomiestreven. De reis had plaats in maart onder leiding van August Borms. Het bericht sloeg in als een bom, omdat ze de dienstbaarheid van het activisme aan de Duitse oorlogsdoelen klaar en duidelijk maakte. Artsen waren niet mee maar dat lijkt eerder toeval te zijn, omdat de voorbereiding op zo'n korte tijd moest plaatsvinden.

Ondertussen probeerden ze om de Raad van Vlaanderen wat groter te maken. Nieuwe leden werden gecoöpteerd en ze mochten hun lidmaatschap desgewenst geheimhouden. In ieder geval kozen de al aanwezige artsen daarbij bij voorkeur voor confraters.¹⁹ Verscheidene artsen lieten zich overhalen. Zo vonden we de eigenhandig geschreven en getekende verklaring van Simon Lindekens, gedaan op 6 juni 1917 in Schoten, waar hij woonde. Voor de oorlog was hij voorzitter van de Katholieke Vlaamse Arrondissementsbond als opvolger van Alfons Van de Perre. Hij was een generatiegenoot van Claus en De Keersmaecker die in Leuven had gestudeerd, waar hij ook bedrijvig was geweest in de flamingantische studentenactie.²⁰ Leopold Goyens ondertekende zijn verklaring op 22 juni 1917. Het voorstel tot coöptatie ging uit van de Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht waarin al een aantal artsen zetelden. De motivering luidde dat Lindekens een van de meest vooraanstaande Vlaamsgezinden van het arrondissement Antwerpen was en het vertrouwen genoot van alle activisten in die streek. Goyens en – als derde Antwerpse arts bij deze uitbreidingsgolf – de jonge Walter Tamm, werden voorgesteld door Claus. Het heette dat van hen vooral een bijdrage werd verwacht op vlak van “*verbetering van de maatschappelijke toestanden van ons Vlaamse volk*”.²¹

De artsen bleken zelfs opmerkelijk talrijk aanwezig in deze Raad van Vlaanderen. Toen Goyens en Lindekens op de vergadering van de Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht van 7 juli 1917 werden voorgesteld voor coöptatie, vermeldde Achille Brijs, een van de leidende figuren in de raad, terloops dat daarna verhoudingsgewijs wel heel veel geneesheren in de raad zouden zetelen. “*Onze aanvaardingen lijden aan de doktorenziekte*”, stelde hij vast. Een grapjas riep dat ze

19. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 103-106: over de Antwerpse geneesheren in de raad.

20. Betreffende Lindekens: AMVC-Letterenhuis, Lindekens Simon L 5954, Documenten en Knipsels.

21. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D91/1.

de volgende keer een veearts zouden nemen, waarop de zaal in lachen uitbarstte. Maar het was wel degelijk een feit.²² Het verslag van de vergadering van de Raad van Vlaanderen van 10 september noteerde volgende uitspraak: *"Gelukkig zijn wij reeds zover eene grote ondersteuning te bezitten in de schoot van het geneeskundig korps. Zestien geneesheren maken deel uit van de Raad van Vlaanderen."* En dat op nog geen tachtig leden! Daarbij werd ook gewezen op de grote vooroorlogse bijdrage van de artsen aan de Vlaamse beweging en dat ze ook toen al *"reeds wezenlijk hadden bijgedragen tot de verheffing van ons volk"*. Deze oververtegenwoordiging stak schril af tegen de afzijdigheid van de andere takken uit de wetenschappelijke wereld. Dat grote verschil zagen zelfs de leidende activisten en ze betreurden dat.²³

Er werd hardop nagedacht hoe het activisme de beroepsgroep nog meer gezag en autoriteit kon bezorgen. Dat zou de geneesheren gunstiger doen staan ten aanzien van het activisme, zo werd verhoopt.

De activisten waren natuurlijk erg blij dat hun rangen werden versterkt met artsen. Dat waren immers mensen met gezag en invloed. Vrijwel overal speelden artsen een vooraanstaande rol in de activistische kernen: Isidoor Bauwens in Aalst, Karel Borms in Wetteren, Emiel Van Bockstaele in Geraardsbergen, Gustaaf Doussy en Alfons Depla in Kortrijk, Alfred Elewaut en Jozef De Belie in het Waasland, Adriaan Martens in Deinze, Bernard Quintens in Sint-Truiden, Evarist Stocké, Hildwart Van der Spurt, Jules Van Roy en Reimond Speleers in Gent, Eugeen Van Oye in Oostende, Jozef Vogels in Turnhout, Jan Laureys in Hasselt. De vertegenwoordiging van deze beroepsgroep in de leidende kringen van het activisme is opmerkelijk.

Het ligt voor de hand dat het relatief grote numerieke aandeel van deze beroepsgroep ook kon leiden tot een grotere stem in het kapittel. De greep naar de macht die het activisme per slot van rekening in zijn essentie was, liet immers intern nog ruimte voor ondernemende individuen maar ook voor groepen. De activistische artsen vormden al snel zo een groep.

Achille Brijs, s.l., s.d.
[uit: *Die Wochenschau*, 1918,
p. 565]

22. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D68, map diversen: Verslag van de buitengewone vergadering van de Raad van Vlaanderen, 7 juli 1917. Zie ook de argumentatie in de nota *Commissie Arbeid en Sociale Vooruitzicht*, s.d. (1917), ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76.

23. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. P37. Dat feit werd vastgesteld op de vergadering van 10 september 1917.

HUN GREEP NAAR MACHT OVER VLAANDEREN

De geneesheren binnen het activisme profileerden zich al na heel korte tijd en uitdrukkelijk als een beroepsgroep. De oude reflexen waren dus helemaal niet dood. De vooroorlogse, 'technocratische' wijze van invloed uitoefenen op het beleid werd voortgezet. Ze werden daarbij geholpen door het feit dat de Raad van Vlaanderen zich graag voordeed als een Vlaams parlement in wording. Dat betekende onder meer dat er commissies werden ingericht naar het voorbeeld van het vooroorlogse Belgische parlement. We maakten in deze bijdrage al kennis met de Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht waar de meeste leden-artsen in zetelden. In die omgeving herinnerden ze hun mede-activisten eraan dat al in 1906 in de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers was aangedrongen op de oprichting van een aparte medische commissie. Daar moesten de artsen-volksvertegenwoordigers elkaar vinden. Een mooiere illustratie van het feit dat de beroepsgroep als zodanig greep wilde krijgen op het overheidsbeleid is moeilijk te vinden. Dat gebeurde in 1906, in een tijd van zeer scherpe tegenstellingen tussen de politieke partijen. Maar de korpsgeest van de artsen was duidelijk sterker. Die 'technocratische' draad werd binnen het activisme doelbewust opnieuw opgenomen.

Arthur Claus lanceerde op 20 mei 1917 in de commissie het voorstel een Subcommissie der Geneesheren op te richten waarin de artsen-leden van de raad zouden zetelen. Hij wou ze wekelijks in Gent te doen vergaderen, in de marge van de medische faculteit. Hij wilde daar ook de nieuwbakken hoogleraar Reimond Speleers als expert bij betrekken, al was die geen lid van de Raad van Vlaanderen.²⁴

Arthur Claus, s.l., s.d.
[ADV N BE ADVN AC460 – Fonds Cyriel
Verschaeve, VFAL2080]

De argumenten daarvoor hadden de artsen eigenlijk al op de vergadering van 15 april 1917 uit de doeken gedaan, al was het woord 'subcommissie' toen niet gevallen. Bij de bespreking van de taaltoestanden in de openbare geneeskundige instellingen, kwam de vergadering toen tot de conclusie dat een groot deel daarvan nog altijd verfranst was en dat ook veel dienstoversten enkel die taal wilden of konden gebruiken. Bovendien was er nog altijd een neiging tot bevordering van de immigratie van Waalse artsen door hen

24. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76, map Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht: Verslag vergadering, 20 mei 1917.

benoemingen aan te bieden. In het verslag werd genoteerd: *"In Antwerpen worden nog gedurig Walen benoemd."* Van Gustaaf Doussy had *Ons Recht* op 22 juli 1906 geschreven: *"De ieverige Vlaamse werker, heeft zijn laatste examens in Leuven af-gelegd. Kortrijk krijgt er alzo een Vlaamse geneesheer bij."* Nu was de man een ijverig activist geworden. Hij stelde de vergadering voor om ook de verpleging zoveel mogelijk te vervlaamsen. Adriaan Martens vroeg of het niet mogelijk was om de gezindheid van de vroegere leden van de Vlaamse Natuur- en Geneeskundige Congressen te onderzoeken om dan te proberen de *"goedwillenden"* te overhalen tot medewerking met het activisme.²⁵

Deze artsen vonden het vanzelfsprekend dat het uitvoeren van het rigoureuze vervlaamsingsprogramma dat ze voor ogen hadden, een krachtige motor behoefde, zo iets als een subcommissie met parlementaire allures. Een dergelijke werking zou openlijk aantonen dat het de activisten menens was wat het promoveren van de arts en de zorg om de volksgezondheid betrof. Vandaar dat het voorstel van Claus op de vergadering van 20 mei gunstig ontvangen werd.

Op de vergadering van 3 juni gaf Claus nog wat meer uitleg omtrent de bedoelingen. Hij had duidelijk de ambitie om de toekomstige werking van de voorgestelde 'ondercommissie sociale geneeskunde' zoveel mogelijk te bepalen. Hij wees op de noodzaak van de herinrichting van de geneeskundige inspectie, van de krankzinnigenverpleging enz. Maar hij ging verder met: *"In de ziekenkassen spelen de geneesheren niet steeds de rol die zij er moeten vervullen. Daaruit volgt de onhandelbaarheid der toezichters der kassen die overal en in iedereen fraudeurs zien. De rechterlijke geneesheer mag niet tezelfdertijd geneesheer der 'caisse commune' zijn enz."* Het lag met andere woorden uitdrukkelijk in zijn bedoeling om via die commissie de beslissingsmacht en maatschappelijke rol van de arts te vergroten, onder meer in de ziekenfondsen waar de meeste artsen voor de oorlog met erg gemengde gevoelens tegenaan hadden gekeken. Een secretaris voor die commissie had hij ook al in de persoon van de Antwerpse arts Antoon Picard.²⁶

Adriaan Martens, s.l., s.d.
[ADV N, BE ADVN AC460 - Fonds
Cyriel Verschaeve, VFAL2084]

25. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76/1.

26. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76/1, map Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht: Verslag vergadering, 3 juni 1917.

De leidende figuren van de Raad van Vlaanderen geraakten vlug overtuigd dat een dergelijke subcommissie voor artsen een goede zaak was. De oprichting kreeg hun zegen met een brief van het bestuur aan de leden van de raad, gedateerd op 5 juli. De brief is interessant, omdat hij een verantwoording bevat. De toename aan besmettelijke ziekten bijvoorbeeld was bepaald onrustbarend te noemen. Daarom werd de opdracht van deze onderafdeling voor geneesheren omschreven als: *“Alle sociale vraagstukken die in de bevoegdheden liggen van medici en hygiënisten, te onderzoeken en er advies over uit te brengen.”* Er waren zonder twijfel oprechte medische beweegredenen voor de activistische artsen om zich zo sterk vooruit te dringen. Maar dezelfde brief verduidelijkte dat het machtsaspect eveneens zwaar woog, want de commissie eiste het recht op tot het geven van *“advies”* bij de zoektocht naar bekwame kandidaat-ambtenaren voor de diensten van Volksgezondheid. Die administratie werd immers gesplitst en wie niet paste in het activistische plaatje werd eruit gezet of naar Namen gestuurd waar de Waalse diensten gevestigd werden.²⁷

Tien dagen na deze brief, kwam het onderwerp weer aan bod in een – dixit het verslag – *“tamelijk verwarde”* discussie. Antoon Picard wees erop dat die subcommissie al door het bureel van de raad was erkend. Maar er was overeengekomen dat ze haar besluiten moest voorleggen aan de ruimer samengestelde Commissie van Arbeid en Sociaal Vooruitzicht. Picard vermeldde dat dr. Emiel Van Bockstaele, werkzaam in Geraardsbergen en nieuwbakken hoogleraar in Gent, al een verslag betreffende de bestrijding van de tuberculose had ingediend en dat was een man met kennis van zaken. De vergadering was het erover eens dat er bij hoogdringendheid twee sanatoria moesten worden voorzien in het Vlaamse land. Claus wees op de omgeving van Ronse en op de Kempen als vestigingsplaatsen.

De vooraanstaande katholieke activist Emiel Ver Hees bracht in dat in Duitsland de verbonden van ziekenkassen bij dat soort initiatieven een belangrijke rol speelden. Dat viel in goede aarde en de commissie verklaarde zich gewonnen voor medezeggenschap dienaangaande van het Belgische verbond van ziekenkassen.²⁸

Ook de toepassing van de vooroorlogse wet betreffende de besmettelijke ziekten kwam ter sprake. Maar het eigenbelang en de groei van de invloed van het activisme werd niet vergeten. De commissie pleitte ervoor om de al in de vooroorlogse tijd voorziene vergoedingen in verband met de bestrijding van besmet-

27. ARA, Raad van Vlaanderen, nr. D76, map Commissie landbouw: Brief van het bestuur Raad van Vlaanderen aan de Commissie Landbouw, 5 juli 1917.

28. Zie over de activistische visie op de rol van de mutualiteiten en de sociale zekerheids-wetgeving L. Vandeweyer, *Sociale wetgeving onder Duitse bezetting 1914-1918*, in: K. Van Acker e.a., *Hoeders van de Volksgezondheid. Artsen en mutualiteiten tijdens het interbellum: het Antwerpse voorbeeld*, Gent, 2005, pp. 39-75.

telijke ziekten aan de geneesheren te blijven uitkeren, oorlog of niet. Per slot van rekening vormden die aandoeningen een fors groter geworden probleem in het bezette land. Er was al een omzendbrief over tyfusinentingen van Karel Borms, een arts-ambtenaar uit Wetteren die we verder nog zullen tegenkomen.²⁹

Eveneens mag genoteerd worden dat Ver Hees op de vergadering van 10 september 1917 pleitte voor de oprichting van een aparte Vlaamse Academie voor Geneeskunde. Ook dat had een belangrijke hefboom kunnen worden om invloed te verwerven op de beroepsgroep.³⁰

Het besluit is duidelijk: er werd door de activistische artsen verder gewerkt met de thema's, de instituties en de machtsstrategieën van voor de oorlog. Alleen werd nu een Duitse in plaats van een Belgische overheid erkend en benaderd. En, hoe je het ook draait of keert, alleen activistische artsen waren daartoe bereid en alleen zij werden door de bezetter voldoende vertrouwd. Alleen zij konden daarom rekenen op machtsposities in het nieuwe 'Vlaamse' bestel waar zij druk aan meebouwden.

Velen van deze activistische artsen hadden het gevoel dat ze, vóór de oorlog, om taalredenen gediscrimineerd waren geweest. Ze deden in ieder geval hun best zichzelf daarvan te overtuigen en het werd breed uitgesmeerd in de activistische propaganda. De bezetting bood de kans om de rollen om te keren. De taalkwestie leverde nu de argumenten om de francofone artsen in Vlaanderen te verdringen. Dat kon wanneer de bestuurlijke scheiding werd doorgevoerd. De activistische artsen eisten de beïnvloeding van de nieuw te creëren 'Vlaamse' overheid – en de baten ervan – op voor 'Vlamingen'. Het was voor iedereen duidelijk dat de notoire activisten onder de artsen daarbij de eerste begunstigen zouden zijn.

MACHTSWERVING OP LOKAAL NIVEAU

Om de nauwe vervlechting tussen het machtsstreven en de medisch-sociale bekommernissen wat nader te exploreren, wenden wij ons tot Karel Borms, broer van August Borms, die was uitgegroeid tot een boegbeeld van het activisme. Karel was huisarts in Wetteren en kreeg van de bezetter een deeltijdse benoeming als hoogleraar in Gent. Hij werd in de Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht van 20 mei 1917 voorgesteld als te coöpteren voor de Raad van Vlaanderen, tegelijkertijd met Simon Lindekens.³¹ Karel had uiteraard een stevig voetje voor dankzij zijn familiebanden met August. Hij cumuleerde dat alles nog eens met de functie van algemeen bestuurder voor de administratie van volksgezondheid, op dat ogenblik

29. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76/2, map Commissie Arbeid en Sociaal Vooruitzicht: Verslag, 15 juli 1917. De brief van Karel Borms in: ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D115, map betreffende de openbare gezondheid.

30. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. P37: Verslag vergadering, 10 september 1917.

31. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76/1.

een onderdeel van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Hij was een typevoorbeeld van het bezetten van meerdere prestigieuze en lucratieve functies dankzij collaboratie met de bezettende macht.

Karel Borms gebruikte die machtspositie ook. Hij diende op 24 januari 1918 een rapport in onder de titel *"Dient het geneeskundig schooltoezicht af te hangen van 't ministerie van Kunsten en Wetenschappen of van den gezondheidsdienst?"* Karel wist goed dat hier kansen voor het rapen lagen. Het geneeskundig schooltoezicht was heel recentelijk ingevoerd door de wet van 15 juni 1914 en dus nog nauwelijks in de praktijk toegepast. De activisten hadden nu de kans om de modaliteiten voor die praktische toepassing vast te leggen. Doel was preventie want door vroegtijdige opsporing konden vele kwalen en gebreken snel uit de wereld worden geholpen. Op langere termijn bracht dat nut op voor de hele Vlaamse gemeenschap. Hij stelde voor te voorzien in een maandelijks medisch onderzoek van de kinderen. De oorlogstijd betekende immers een extra gevaar voor diverse – ook besmettelijke – aandoeningen en die konden op die manier vroegtijdig opgespoord worden. De artsen moesten voor die inspanning ten bate van de volksgezondheid vergoed worden met minstens twee frank per kind. De redenering achter dat niet onaardige bedrag is interessant. Volgens de man zouden de kinderen immers door deze controles later minder en ook minder lang ziek zijn. Dus dreigden de geneesheren door hun preventieve arbeid in de scholen later minder inkomsten binnen te krijgen. De hoge prijs per kind moest dat toekomstige verlies compenseren. De vergoeding moest uitgekeerd worden door de gemeente, door de belastingbetaler dus.³²

Karel Borms toonde zich in dit verslag eveneens bewust van de mogelijkheden om op die manier de invloed van het activisme te verhogen en – vooral! – te doen doordringen op het platteland. Daarom pleitte hij voor nauwe samenwerking tussen onderwijzer en schoolarts. En er moest zo mogelijk door de administratie gekozen worden voor de inschakeling van een ter plaatse gevestigde arts. Dat waren immers mensen met invloed in hun gemeente. Hij noemde het *"een daad van politiek doorzicht"* als ze erin zouden slagen om *"de praktiserende dokters met het geneeskundig schooltoezicht te gelasten, aangezien dezen over een grote invloed beschikken, vooral op onze buitengemeenten, en het derhalve ongepast ware hen te miskennen en daardoor tegen ons te verbitteren; wel integendeel is het doelmatig den dokter met rechtvaardigheid en zelfs met voorkomendheid te behandelen, opdat zijne invloed onze zaak ten goede komt."*

Dergelijke sluipende beïnvloeding bood des te meer kansen op succes, omdat de plattelandsgeneesheren vaak al van voor de oorlog een Vlaamse reflex

32. AMVC-Letterenhuis, archief Raad van Vlaanderen, R 1008 H, nalatenschap Spincemaille nr. 2, map geneeskundig schooltoezicht. Ook voor volgende alinea.

hadden aangekweekt. In zijn woorden: *“Trouwens, wie den Vlaamse buitendokter kent, weet toch dat hij in ‘t algemeen stambewust is, en het beste bewijs daarvan is ons geleverd door de vervlaamsing der geneeskundige syndicaten, welke schier overal zonder schamp of stoot van stapel gelopen is en dan ook voor gevolg heeft gehad dat het Frans als bij toverslag uit deze syndicaten gesloten werd.”* Karel Borms refereerde hier aan de vooroorlogse vernederlandsingsbeweging van een aantal plattelandskringen. Dat proces hebben we eerder in deze bijdrage al aangehaald en ook uit zijn woorden blijkt hoe groot het succes daarvan wel was. Hij zag er voor het activisme een kans in om – via weloverwogen en gepaste maatregelen waarbij het medische schooltoezicht voor de hand liggend was – op het platteland gemakkelijker toegang te krijgen tot de arts en deze dan als vertrouwenspersoon te gebruiken om de insijpeling van de activistische invloed verder te bevorderen.³³

Wij zijn in dit deel wat dieper ingegaan op de voorstellen van Karel Borms. Maar zo zijn er wel meer initiatieven boven te spitten waarbij de artsen in Vlaanderen uitdrukkelijk tot de doelgroep werden gerekend. Toen Emile Ver Hees einde april, begin mei 1918 de door de bezetter op 20 april uitgevaardigde verordening, die een nieuw kader schiep voor de ziekteverzekering, uit de doeken kon doen, sprak hij er binnenskamers onomwonden over dat de toepassing van deze wet ook bedoeld was om het activisme meer armslag te geven. Op 2 mei legde hij de Commissie Nijverheid en Handel van de Raad van Vlaanderen uit dat het er nu op aankwam de wet te gebruiken als propagandamiddel. Hij verklaarde zich bereid overal in de grote steden persoonlijk uitleg te gaan geven. Dat was nodig want er waren immers belangrijke nieuwe bepalingen in vergelijking met de versie van 1914. Zo was er bijvoorbeeld een veel grotere tussenkomst van de staat voorzien en was de positie van de artsen heel wat florisanter. Hij was ervan overtuigd dat zowel de ziekteverzekeringsmaatschappijen als de geneesheren voordeel zouden halen uit de nieuwe wet. In de woorden van Ver Hees: *“De maatschappijen hebben grote voordelen bekomen en kunnen de dokters voorkomend behandelen.”* Hij en de andere topactivisten had-

Emile Ver Hees, s.l., s.d.
[uit: *Die Wochenschau*, 1918,
p. 565]

33. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D76/1, Commissie Kunst en Wetenschap: Zitting, 10 januari 1918. De activisten die ondertussen leidinggevende functies bekleedden in het departement onderwijs waren overigens niet zo blij met die machtsgreep van Volksgezondheid op het medische schooltoezicht en ze wilden ook een vinger in de pap.

den ook wel gezien dat nogal wat geneesheren activisten waren. En dat aantal kon nog groeien. Deze nieuwe wet moest daartoe bijdragen.

Die greep naar de macht had zo zijn onverwachte gevolgen. In de ogen van sommige artsen ging het allemaal te ver. Toen de bezetter voor begin 1918 oplegde dat er een nieuwe, 'tweede' Raad van Vlaanderen moest komen, die moest worden 'gekozen' zodat ze ogenschijnlijk meer legitimiteit had, werd er in de provincie ook een 'gouwraad' opgezet. Die moest op termijn de oude provincieraden opzij kunnen zetten. De voorbereiding voor die gouwraadverkiezing voor de provincie Antwerpen werd gedaan door De Keersmaecker.³⁴ Het liep nochtans niet al te best. Twee artsen, Lindekens en Goyens, weigerden nog langer mee te doen en stapten uit de Raad van Vlaanderen. Ze verklaarden dat hun beslissing voortvloeide uit het feit dat de raad zo weinig invloed kon uitoefenen op de bezetter.³⁵

Deze verkiezingsoperaties waren een gelegenheid om in steden en dorpen aan grootschalig machtsvertoon te doen. Maar de tegenstanders konden zich nu ook tonen en ze bleken in de meerderheid. De woede ontladde zich in roepen, schimpen en vechtpartijen; dit alles ondanks de aanwezigheid van Duitse bajonetten en geheime politie. Op de woning van Claus werden doodsbedreigingen geklad. Bij De Keersmaecker werden de ruiten ingegooid. Dat ze de aangerichte schade op de stad konden verhalen, was maar een schamele troost. Bovendien meden de patiënten de praktijk van De Keersmaecker hoe langer hoe meer.³⁶

De activistische leiding in Antwerpen was natuurlijk geschrokken maar vooral vast van plan het verzet zo snel mogelijk te onthoofden om het zo in de kiem te smoren. Ze hoopten dat de bezetter bereid was tot de nodige repressieve maatregelen. Op een lijst van "*vijandige personen aan het activisme*" schreven ze onder meer de namen van de artsen Justement en Ciselet. De heren waren betrokken bij het opstellen van een manifest dat protesteerde tegen de zelfstandigheid van Vlaanderen. Er werd nadrukkelijk op gewezen dat beiden Walen waren en dus eigenlijk in de Vlaamse havenstad niet thuishoorden. Provinciaal propagandachef Karel Waternaux was erg gebeten op beide geneesheren. Hij liet de Raad van Vlaanderen zelfs uitdrukkelijk weten dat hij hun namen – en die van anderen – al aan de bezetter had overgemaakt met de bedoeling, "*om een gevolg er aan te geven*", zoals dat heette in zijn brief.³⁷ Liefst van al zagen ze een deportatie naar een kamp in Duitsland, verzaard met een forse geldboete. Dat zou een afschrikwekkend

34. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, p. 118.

35. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 119 en 175.

36. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 128-129.

37. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D 137: Lijst der vijandige personen aan het activisme; ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D 126: Brief van Waternaux aan Bureau van de Raad, 2 maart 1918.

effect hebben op andere raddraaiers. Maar de Duitsers waren voorzichtig want ze wilden het patriottische verzet niet verbitteren en ze toonden zich erg terughoudend tegenover de verzoeken om deportaties en veroordelingen.

Eén van de mogelijkheden was het in handen nemen van het stadsbestuur in Antwerpen. Het stadsbestuur was immers een formidabele hefboom in de machtsverwerving over de havenstad, al was het maar omdat de stedelijke politie onder bevel van de burgemeester stond. De bezetter werkte in de lente van 1918 een tijd in die richting en dat deed een aantal Antwerpse activisten het water in de mond lopen. Maar het feest ging niet door. De Duitsers lieten het denkspoor vallen, omdat ze geen vertrouwen hadden in de afloop. Voor ambitieuze mensen als Claus en De Keersmaecker was het een nieuwe klap en die deed hun vertrouwen in de bezetter kelderen. De Keersmaecker gaf bitter de schuld aan de Duitse bestuurder *Zivil-Präsident* Schramm. Volgens hem hinderde de Duitser persoonlijk het Antwerpse activisme in zijn pogingen tot machtsuitbreiding. De naam van Arthur Claus was zelfs genoemd als activistisch kandidaat voor het burgemeesterschap. En hij was niet de enige geneesheer die op de verlanglijstjes voor het schepencollege werd gezet. De socialistische activisten noemden dr. Jacquet als de kandidaat die hun vertrouwen genoot... Al was Jacquet geen activist en bleef hij trouw aan de patriottische partijvleugel, de zogenaamde 'meerderheidssocialisten'.³⁸

Het stadsbestuur ging aan hun neus voorbij maar er waren nog andere wegen om greep te krijgen op de publieke opinie.

VIA VOLKSOPBEURING

Het activisme had onder de vleugels van Volksofbeelding een netwerk van caritatieve actie en hulpverlening op touw gezet. Het initiatief was genomen in Gent en het ging in belangrijke mate uit van dr. August Doussy. De organisatie verspreidde zich snel over Vlaanderen dankzij de Duitse steun. Haar aanbod trok hulpbehoevenden aan. Des te meer omdat de bezetter ervoor zorgde dat Volksofbeelding bijzondere leveringen kreeg en zelfs monopolies. Daardoor werd Volksofbeelding een geschikt vehikel voor de activistische propaganda. Vooral de artsen konden er nuttig gebruik van maken. Onder de vleugels van Volksofbeelding viel allerlei caritatiefs te doen en was er plaats voor initiatieven ten bate van de volksgesondheid. Dat schiep mogelijkheden voor mensen die voor zichzelf een belangrijke rol weggelegd zagen in het creëren van een positief beeld van het activisme in de ogen van de bevolking.

De leiding van de organisatie was in Antwerpen toevertrouwd aan een collega: Antoon Picard was voorzitter van de lokale afdeling. Dienstverlening was

38. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 150-152 en 161. Jacquet stond wel als medewerker vermeld in de folders van het tijdschrift *De Stroom*, dat bedoeld was om de Antwerpse activisten een algemeen-culturele spreekbuis te geven. Ook Claus, Tamm, De Keersmaecker, Speleers, Martens, Picard werkten mee. Claus en Tamm zaten in de redactie.

natuurlijk een erg rekbaar begrip en je hoefde het niet noodzakelijk te vullen met een politieke boodschap. Al was de politieke bijbedoeling natuurlijk onontkoombaar aanwezig zo gauw de naam Volksopbeuring viel. Maar toch... als ze het handig aanpakten, kon ook een beroep gedaan worden op artsen die zichzelf niet als activist beschouwden maar wel principieel bereid waren om mee te werken aan al wat de volksgezondheid kon bevorderen.

Het opmerkelijkste initiatief in die zin was het plan om vetrijke melk te verdelen via geneesheren. Walter Tamm trok de kar. Hij schreef op 11 maart 1918, aan een aantal collegae-geneesheren dat ze van plan waren een "*vollemelkverdeling voor zieken*" te organiseren via dokters. Op zijn lijst prijkten de namen van Claus, De Keersmaecker, Goyens, Edm. en Flor Jacquet, Paul Sano, Schots, hemzelf en zijn vrouw Marguerite Tamm-Becker die eveneens arts was, G. Verheyen en Vander Ouderaa.³⁹ Daarmee trad de jonge Tamm in de schijnwerpers waar hij voordien altijd in de schaduw was gebleven van oudere zwaargewichten als Claus, De Keersmaecker en Goyens.⁴⁰ Hij was afgestudeerd in 1910 aan de ULB in Brussel en was nadien als vrijzinnige arts, bedrijvig in de zogenaamde 'Burgerlijke Godshuizen' in Antwerpen, samen met zijn vrouw. In die functie had hij in 1913 ontslag genomen.

De 'vollemelkbedeling' was aantrekkelijk. Het addertje onder het gras school vooral in het feit dat dit de activistische artsen een enorm voordeel in handen gaf. Elke patriottische arts kon met de ellebogen aanvoelen dat dit aanbod zodanig attractief was dat het inderdaad een hefboom was naar het grote publiek toe. Volle melk was zeldzaam en erg gegeerd. Het feit dat het via dokterskabinetten werd verdeeld, kon vele stedelingen hun drempelvrees ten aanzien van de aanhangers van het activisme doen overwinnen. De bitterheid bij deze patriottische artsen was groot, want ze zagen het als oneerlijke concurrentie, een frontale aanval op hun inkomen en aanzien. Zij konden immers niet rekenen op een dergelijk attractief element ten aanzien van de patiënten. Als het opzet zou lukken, hadden de betrokken artsen meteen een formidabel voordeel ten aanzien van de klandizie van gewone burgers. Maar ze zagen het ook – en terecht – als een zet die kaderde in het activistische propaganda-offensief.

De klok van de oorlog tikte ondertussen verder. Korte tijd na het lanceren van het 'vollemelk'-initiatief gingen de Duitse legers weer grootscheeps in de aanval. Het begin van de lenteoffensieven op 22 maart 1918 schonk de activisten het brood-

39. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 112: De bewering van Vrints dat dr. Vander Ouderaa, nadat hij had getekend voor de vernederlandsing van Gent, verder afzijdig bleef van het activisme, klopt dus niet. Ook de 'vollemelkbedeling' was een activistisch initiatief.

40. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D59, map Propagandabureel Antwerpen: Brief van Walter Tamm aan collega-geneesheren, 11 maart 1918 en map adressen van bestemmingen.

nodige vertrouwen terug dat ze verloren waren na de desastreus verlopen volksraadpleging tijdens de voorbije winter. Maar de offensieven slaagden er niet in een beslissing te forceren. De definitieve doorbraak bleef uit terwijl de tijd in het nadeel van Berlijn werkte. De geallieerde legers werden weer krachtiger dankzij de Amerikaanse versterkingen en vanaf augustus vertoonde het Duitse leger tekenen van uitputting. De veerkracht van de keizerlijke troepen was gebroken. Het slijtageproces zou niet meer stoppen en dat betekende dat Berlijn op een militaire nederlaag afstevende en het Belgische grondgebied zou moeten loslaten.

Begin november gaf de bezetter de activistische leiders te kennen dat het zover was. Een wapenstilstand was nakend. Het *Feldgrau* zou uit België verdwijnen en plaatsmaken voor Belgische en geallieerde uniformen. Wie zich als activist al te gehaat voelde, werd aangeraden eveneens het land te verlaten en naar Nederland of Duitsland uit te wijken. De patriottische weerbots zou komen. Dat stond vast.

DE NAOORLOGSE TIJD: UITZUIVERING VAN DE BEROEPSGROEP

De Duitse nederlaag in de herfst van 1918 was een zware streep door de rekening en dreef ettelijke activistische geneesheren op de vlucht, voornamelijk naar Nederland. Ze wisten wat er hen boven het hoofd hing. Het gerecht zou overgaan tot vervolging. De Belgische regering had daarover geen twijfel laten bestaan wat de leden van de Raad van Vlaanderen betrof. Degenen die in overheidsdienst actief waren, werden uit de dienst ontslagen of geschorst. De artsen wiens naam in dit artikel genoemd wordt, kregen daar vrijwel allemaal mee te maken. Het ging om enkele tientallen personen.

Maar er waren nog andere vormen van bestraffing. Misschien was de reactie van de geneesherenorganisaties nog het pijnlijkst. De Belgischgezinde meerderheid in de plaatselijke kringen koos voor de uitstoting van de activistische collega's. In feite was dit het omgekeerde van de uitzuiveringsbeweging die het activisme zo hartstochtelijk had gewenst en nagestreefd. Maar deze patriottische reactie kwam misschien brutaler over, omdat zij over een tijdsperiode van slechts enkele weken plaatsgreep in plaats van heel geleidelijk en half verdoken zoals tijdens de bezettingsjaren. Bovendien was het niet een bezettende macht die repressief ingreep maar wel de confraters.

De oorlog zorgde dus tweemaal voor het doorbreken van de corporatistische solidariteit die de beroepsgroep zo machtig had gemaakt tegenover overheid, politieke partijen, katholieke kerk en publiek. De eerste maal met de poging tot machtsgreep van de activistische artsen, de tweede maal met de epuratie van deze mensen door de patriottische artsen. Daarmee is het verhaal uiteraard niet ten einde. De activisten hoopten op bescherming en hulp vanwege de Vlaamsgezinden. De Keersmaecker pleitte op 18 oktober 1918 in de raad ervoor om de deur weer open te zetten voor samenwerking met de '*passivisten*'. Die term was een

activistisch scheldwoord voor de Vlaamsgezinden die weigerden met de Duitsers samen te werken en verkozen '*passief*' te blijven zolang de bezetting duurde. Als de laatste Duitser weg was, verzwond ook het onderscheid tussen passivisten en activisten en werden ze immers allemaal weer flaminganten. Hij sprak zijn overtuiging uit dat de passivisten geen probleem zouden maken van de samenwerking met de gewezen activisten. Waren ze voor de oorlog immers geen strijdmakers geweest? Die tijd kon terugkomen.⁴¹

Hier was de wens duidelijk de vader van de gedachte en het was afwachten wat het in de dagelijkse werkelijkheid ging worden. Niet alleen de passivisten, maar ook en vooral de sterk geradicaliseerde Vlaamsgezinde frontsoldaten werden geacht hun verdediging op te nemen. Onder hen waren ook geneesheren die als militair aan het front hadden gestaan en actief waren geweest in de flamingantische frontbeweging. Velen van deze militairen geloofden dat het activisme weliswaar betreurenswaardige kenmerken had maar toch ten dele gerechtvaardigd was door de agressie van de franskiljons. Een van hen was Frans Daels.⁴²

De activisten hadden nog aan hem gedacht voor een benoeming aan de vernederlandse universiteit in Gent waar hij voor de oorlog al werkte. Daels was geboren in Antwerpen op 7 januari 1882 in een welgestelde tweekindige familie. Hij studeerde geneeskunde aan de universiteiten van Leuven en Gent. Zijn wetenschappelijke kwaliteiten zorgden ervoor dat hij zich verder kon specialiseren in de gynaecologie. In 1911 kreeg hij de leiding van de gynaecologische en verloskundige kliniek van de Gentse universiteit. Daels was katholiek en huldigde een traditionalistische visie op de samenleving. In 1914 stapte de jonge hoogleraar als militair arts de oorlog in. Hij werd een vooraanstaand flamingant in het leger. Na de oorlog ging hij terug naar de Gentse universiteit. Hij was er nu van overtuigd dat de integrale gezondheidszorg, die hij nastreefde, slechts bereikbaar was binnen een Vlaamse context.⁴³

Naast hem keerden ook andere flamingantische frontartsen terug, mensen zoals Jozef Verduyn en Hilaire Gravez. Die hadden meegedaan aan de vooroorlogse taalgrensovergang en via die weg leerden ze persoonlijk heel wat latere activisten kennen. Gravez was in 1918 verwijderd van het front vanwege zijn flamingantische bedrijvigheid. Zijn graad was hem afgenomen wegens participatie aan meetings en zijn ereteken, het 'oorlogskruis' werd hem ontnomen vanwege 'onwaardigheid'.

41. A. Vrints, *Bezette stad [...]*, pp. 187-188.

42. L. Vandeweyer, *Frans Daels, een geneesheer van zijn volk*, in: *Er is leven voor de dood. Tweehonderd Jaar gezondheidszorg in Vlaanderen*, Kapellen, 1998, pp. 265-267.

43. Zie over deze Vlaams-nationalistische initiatieven in de medische sector tijdens het interbellum: L. Vandeweyer, Een geneesherenkorps tussen scalpel en Vlaamse Leeuw. De machtsstrijd van de communautair verdeelde artsenverenigingen, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 2, 1997, pp. 199-226. Ook: F. Seberechts, *Niets dan het welzijn van ons volk. Het Vlaamse Kruis 1927-1997*, Antwerpen, 1997.

Hij was nochtans volgens zijn chefs tijdens de oorlog "*particulièrement courageux*".⁴⁴ Ook Daels en Verduyn kregen last met de militaire overheid en ze ervoeren de strafmaatregelen als vernederend. Ze waren in ieder geval meer dan verbitterd genoeg om de gewezen activisten na de oorlog al snel als strijdmakers te beschouwen. En ze waren lang niet alleen.

Die Vlaamsgezinde frontartsen kwamen in een vreemde situatie terecht toen ze terug naar huis keerden. Op zich leek de toekomst rooskleurig voor geneesheren. De oorlogstoestand had immers ernstige gevolgen gehad voor de volksgezondheid. Het was duidelijk dat méér overheidsingrijpen nodig was. Tijdens de troonrede op 22 november 1918 verklaarde koning Albert I dat de overheid alles zou doen ter bevordering van "*een welbegrepen volkshygiëne*".⁴⁵ Dat schiep kansen.

Maar het waren de patriottische artsen die de geboden kansen wilden grijpen en binnen eigen kring houden waarbij ze de flaminganten zo ver mogelijk opzijduwden. De federatie wierp zich op tot bevoorrecht gesprekspartner en belangenverdediger van de artsen tegenover de overheid. De overheid was, tot genoegen van deze artsen, bereid tot verregaande samenwerking.⁴⁶ De flaminganten voelden dat ze uit de boot dreigden te vallen.

En toch! Ondanks het onmiskenbare succes op het vlak van de belangenverdediging in de eerste naoorlogse jaren, slaagde de federatie er niet in om voor alle artsen aantrekkelijk te blijven. Daarvoor was ze te francofiel geworden en te Belgisch-nationalistisch gezind, mede onder invloed van de pas voorbijge oorlog. Vlaamsgezinde geneesheren voelden zich tekort gedaan. Het herlevende flamingantisme

Frans Daels in legeruniform van Médecin Adjoint, s.l., 1914-1918 [ADVN, VFA2136]

44. ARA, archief Charles De Broqueville, nr. 650: Vertrouwelijke nota voor de minister betreffende H. Gravez, opgesteld door het kabinet van Landsverdediging, maart 1930.

45. Afdrukt in: *Belgisch Staatsblad*, 23 november 1918.

46. Verslag van dr. René Sand, afdrukt in *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift*, 16 april 1920, pp. 148-149. Sand zou het in het ministerie tot secretaris-generaal brengen en ook binnen de federatie was hij een invloedrijk man.

uitte zich vanaf 1 januari 1920 in het verschijnen van het *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift*, dat daarmee aanknoopte bij de vooroorlogse traditie.

Op pagina één mocht de lezer vernemen dat een groep geneesheren “uit alle partijen” had besloten een Nederlandstalig blad op te richten en dat ze beloofden zich “Vlaamsgezind” te zullen opstellen. Er was niet meteen een agressieve houding tegenover de Belgische Federatie merkbaar want het Vlaamse blad publiceerde onder meer vergaderingsverslagen. Pas in het tweede nummer, in februari, werd de Franstalige dominantie binnen de federatie aangeklaagd en vroeg dr. Reimond De Beir de federalisering ervan volgens het taalcriterium. In die atmosfeer kon een toenadering groeien tot de activistische artsen die er door de federatie waren uitgezet. Frans Daels was één van de drijvende krachten achter de oprichting van het blad.⁴⁷

De redactie en de auteur moeten beseft hebben dat ze met een dergelijke stellingname het heersende patriottisme uitdaagden want het deed immers denken aan het ‘federalisme’ dat mensen als Claus en De Keersmaecker tijdens de oorlog hadden verdedigd. En zelfs aan de praktische toepassing ervan, de ‘bestuurlijke scheiding’ die tot een Vlaamse administratie van Volksgezondheid had geleid, hetgeen de deur openzette naar een Vlaamse wet- en regelgeving. Dat ze dat aandurfden, ligt aan het feit dat het Vlaams-nationalisme om zich heen greep en erin slaagde om op vele organisaties een uitdrukkelijk Vlaams etiket te klevan.

De aversie tegen het franskiljonisme dat zich zo arrogant opstelde in de naoorlogse patriottische opwelling was immers snel gegroeid. Terwagne merkte na de oorlog dat zijn achterban was weggesmolten. De eveneens ingeweken Waalse arts en liberaal provincieraadslid Ciselet ondervond dat op 1 juni 1919. Een flamingantische optocht, met nogal wat gewezen activistische militanten en frontsoldaten, liep voorbij zijn deur. Mensen die uit zijn huis kwamen, scholden de manifestanten in het Frans uit voor “boches” en “activistes”. Dat werd niet zomaar geslikt. Er dreigde een handgemeen en een soldaat sloeg met zijn vlaggenstok het raampje boven Ciselet zijn voordeur aan diggelen.⁴⁸

Er bestond dus na relatief korte tijd weer een voldoende brede beweging die bereid was om gewezen activisten positief te benaderen en in de rangen op te nemen. Die richtte zich ook op het platteland. Daar waren de meeste activistischgezinde artsen thuis gebleven in november 1918. Jozef De Belie, geboren in Sint-Niklaas op 15 juli 1872, was er voorzitter geweest van het dagelijkse bestuur van de activistische arrondissementbond. Samen met zijn compaan Alfred Elewaut, geboren in Haasdonk op 23 februari 1879, stond hij op de lijst die de

47. *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift*, februari 1920, p. 54.

48. L. Vandeweyer, Herman Van den Reeck: pacifist in een gewelddadige beweging?, in: *Wetenschappelijke tijdingen, bijzonder nummer met de teksten van het colloquium betreffende Van den Reeck*, 1996, pp. 37-69. Het aangehaalde feit p. 50.

propagandacommissie van de Raad van Vlaanderen beschouwde als de *'vertrouwensmannen'* in het Waasland. Begin 1921 benoemde de lokale *Ziekenbond Werken en Voorzien* De Belie als specialist voor keel-, oor- en oogziekten. Dat betekende dat het bestuur aanstuurde op een confrontatie met de artsen die aanhangers waren van de *fédération*. Dat was doelbewust en weloverwogen en de gewezen Antwerpse volksvertegenwoordiger en activistische voorman Leo Augusteyns kreeg te lezen: *"Wij zijn gewapend tegen de storm die ons te wachten staat vanwege het syndicaat der geneesheren der stad."*⁴⁹

Antwerpen was een van de centra van het activisme geweest en daar waren ettelijke activistische artsen uit de plaatselijke artsenclub gestoten. Zij en hun medestanders waren echter talrijk genoeg om een eigen vereniging op te zetten. Op 21 december 1921 zag de *Antwerpsche Geneeskundige Kring* het levenslicht. Deze groep vond snel aansluiting bij flamingantische artsen in andere delen van het land. Er waren immers ook in Gent en elders uitgestoten lotgenoten en flamingantische artsen die deze uitsluiting niet accepteerden. Ondertussen leverden de universiteiten hun eerste naoorlogse lichten jonge artsen af, voor een deel mensen die onder invloed van het activisme hadden gestaan. In mei 1922 werd het Algemeen Vlaams Geneesheren Verbond gesticht met Leopold Goyens als voorzitter. Goyens had zich altijd gematigd opgesteld maar was niettemin een notoir activist en gewezen lid van de Raad van Vlaanderen. Weliswaar met de verzachtende omstandigheid dat hij voor de Duitse inval al flamingant was en dat hij een opname in de 'Tweede' Raad van Vlaanderen had afgewezen.⁵⁰

In deze kring werd de rancune over de naoorlogse behandeling van de activistische dokters nadien doelbewust gecultiveerd. Verbondsvoorzitter Hilaire Gravez, gewezen frontier, schreef nog in het midden van de jaren dertig dat de federatie destijds de gevoelens van *"confraternité"* had vergeten tegenover de *"flamingantische collega's"* en hen wetens en willens had gebroodroofd. Bij hem is geen spoor van begrip te vinden tegenover de beweegredenen die golden in de weken en maanden na 11 november 1918. Zoals gebruikelijk in de Vlaamsnationalistische kringen tijdens het interbellum werden de activisten voorgesteld als

49. ARA, archief Raad van Vlaanderen, nr. D67/1, map vertrouwensmannen: Lijst van vertrouwensmannen Sint-Niklaas en omstreken; AMVC, dossier L. Augusteyns, A475: Brief van een zekere Bart uit Sint-Niklaas aan Leo Augusteyns, 9 februari 1921.

50. De activistische oorsprong van de vereniging werd geëvoceerd op de feestvergadering in Antwerpen op 19 juni 1932. Verslag in *Vlaamsch Geneeskundig Tijdschrift*, 7 januari 1933, pp. 11-13. Naast Goyens waren Frans Daels, Jan Laureys, Edmond Jacquet, Gevaerts en Frans Van Hoof drijvende krachten. Het archief van het verbond is grotendeels verloren gegaan. Voor een geschiedenis: J. Van Bever, *Van AGGV tot oorlogsorde (1922-1944)*, RUG, Gent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1993. De ledenlijsten van de Raad van Vlaanderen zijn te vinden in H.D. Mommaerts & P. van Hees, *Raad van Vlaanderen*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 2523-2527.

welmenende en idealistische flaminganten, slachtoffers van de Belgische staat en de Belgicistische artsen. Die verbloemende retoriek stimuleerde de anti-Belgische gevoelens en ondergroef de legitimiteit van de federatie als belangenverdediger.⁵¹

BESLUIT

Het is klaar en duidelijk dat de Duitse bezetter zijn beïnvloedingspolitiek kon enten op de taalstrijd die voor 1914 al een aantal geneesheren had geëngageerd. Die taalstrijd werd drastisch verscherpt tijdens de Eerste Wereldoorlog, precies omdat de Duitse bezetter toen een collaborerende beweging vleugels gaf. Na de Duitse nederlaag kwam de patriottisch-Belgische wraak en werden artsen die zich gecompromitteerd hadden als 'onwaardigen' uit de beroepsfederatie gestoten. Er werd gehoopt dat deze 'zuivering' de beroepsfederatie zou versterken door de patriottische eensgezindheid te herstellen. Maar ze bleek een slag in het water. Vlaamsgezinde artsen toonden zich solidair met de uitgestotenen en keerden zich tegen de Belgische patriotten die de *fédération* beheersten. Ze trokken er uit en stichtten een Vlaams Verbond. Dat resulteerde tijdens het interbellum in een breuk in de artsenwereld die zich concentreerde op de zogenaamde 'communautaire' breuklijn. Er vormden zich Belgische en Vlaams-nationale beroepsfederaties die elkaar bestreden.

De grote steden waren één van de belangrijkste strijdtonelen. Omdat daar de Franstalige aanwezigheid in de beroepsgroep sterker was dan op het omliggende platteland. Dat verscherpte de tegenstellingen. De leidende figuur in het Vlaams Verbond tijdens de tweede Duitse bezetting, dr. Willem Libbrecht, gaf in een brief aan dr. Frans Van Hoof op 15 april 1941 zelf toe dat de Vlaamsgezinden voornamelijk "*buitendokters*" waren en slechts zelden specialisten. Zelfs toen was die tendens dus nog sterk merkbaar.⁵²

In de stad moesten de Vlaamsgezinde artsen inderdaad optornen tegen francofiele collega's die de vernederlandsing van Vlaanderen afwezen en voorstelden als onpatriottisch. Die franskiljonse groepen probeerden zich zo stevig mogelijk te nestelen, onder meer door banden met de lokale overheden en de partijafdelingen te ontwikkelen. Het activisme was een poging om die francofiele en Waalse aanwezigheid te liquideren waardoor geld en invloed naar de 'Vlaamse' artsen zou stromen.

De zuivering door de aanhangers van de *fédération* na 1918 was een gelijkwaardige poging maar dan ten koste van flamingantische artsen. Dat kon echter

51. ARA, archief Fédération Médical Belge, nr. 2021. Voor wie een voorbeeld wil: dr. H. Gravez aan dr. Ferond, de secretaris-generaal van de Federatie, 5 maart 1935; Voor Gravez, zie F. Van Campenhout, *Hilaire Gravez. Portret van een Vlaams-nationalist. Gijzegem 1889-Aalst 1974*, Maarkedal, 1992. Ingebonden overdruk uit *Het Land van Aalst*, jg. 44, 1992, nr. 2.

52. J. Van Bever, *Van AVGV tot oorlogsorde [...]*, p. 92.

slechts diegenen treffen die zich openlijk aan het activisme verbrand hadden. De meeste van deze mensen konden zich moreel al snel rehabiliteren want ook in de betrokkenheid bij het activisme waren er gradaties. Geneesheren hadden bovendien per definitie het voordeel dat ze hun engagementen van tijdens de oorlog konden voorstellen als caritatief en ten bate van de volksgezondheid. Vandaar dat ze al snel konden rekenen op het publiek en op Vlaamsgezinde artsen die zich verre hadden gehouden van het activisme maar geïrriteerd raakten door de arrogantie van de francofiële confraters en hun niet van eigenbelang gespeende uitsluitingsoperatie na de Duitse nederlaag. Al na luttele jaren was deze basis breed genoeg om een Vlaams Verbond op te richten, klaar om met de federatie het gevecht aan te gaan in het strijdperk van macht en invloed.

Luc Vandeweyer (1956) is doctor in de geschiedenis en archivaris bij het Algemeen Rijksarchief. Hij publiceerde over tal van aspecten van de Vlaamse beweging in de Eerste Wereldoorlog, het interbellum en de Tweede Wereldoorlog.

ABSTRACT

Vandeweyer (Luc), Taalstrijd en volksgezondheid. De Eerste Wereldoorlog als breekpunt in de Vlaamse artsenwereld, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, LXVI, 2007, nr. 2, pp. 117-145

Luc Vandeweyer, Linguistic conflict and public health. The First World War as a breaking point in the Flemish world of physicians

In this contribution Luc Vandeweyer concludes that the Belgian physicians - including the Flemish ones - managed to remain neutral as a professional group until the First World War, in spite of the fact that a considerable number of physicians had for instance involved themselves rather emphatically in the Flemish movement. During World War I, however, the French language seemed to gain the upper hand again over the Dutch language, and this reinforced the liberalism of the Catholic Flemish nationalists. A number of Flemish physicians ended up as activists,

encouraged by the German *Flamenpolitik* and the leverage produced by the fact that the State University of Ghent became a Dutch speaking institution – as did the medical professional group – as well as by the institutional autonomy of Flanders. The ‘elections’ which were meant to provide democratic legitimacy, instead polarised public opinion and therefore also the professional groups. After the war the moderately activist physicians escaped prosecution, because the borderline between political involvement and commitment to public health had been paper-thin: therefore the Flemish advance recovered fairly quickly in that area.
